

IN MEMORIAM

RASAPU USUPROT, VREMENU USUSRET

SJEĆANJE NA ANTU STAMAĆA *

Više od pola stoljeća trajalo je moje poznanstvo i druženje s Antom Stamaćem i u međuvremenu je bilo sasvim dovoljno slaganja i suradnje, međusobnog praćenja i nespornoga uvažavanja, ali bilo je i mjesta i razloga za povremeno udaljavanje i nedramatična razilaženja. Osjećam se, dakle, pozvanim, čak i obaveznim progovoriti o kolegi i prijatelju, vršnjaku i literarnom suputniku, sagledati iz vlastite vizure njegovu nedvojbeno značajnu ulogu u hrvatskoj književnosti i kulturi, a posebice njegov relevantan kreativni ulog u matičnom toku hrvatskoga pjesništva, njegovu specifičnu lirsku parcelu.

Žalosna prigoda postumnog prisjećanja čini nas podijeljenima između intimnog svjedočenja ljudske participacije, opravdanog tugovanja zbog gubitka drage osobe, s jedne strane, i svijesti o veličini učinjenoga, o intelektualnim dometima i radnoj realiziranosti, s druge. U slučaju Ante Stamaća doista se smijemo tješiti činjenicom da je njegov radni saldo impresivan, a znanstveni i pjesnički opus gotovo posve zaokružen. Pridodamo li još prevoditeljsku dionicu, uredničku agilnost i pedagošku vokaciju, pomislit ćemo kako je riječ o čitavoj ekipi stvaralaca. Doista, Ante Stamać bi i sam po sebi mogao biti autonomnom institucijom hrvatske literarne misli i prakse, ali gotovo da nema domaće kulturne institucije – od Matice hrvatske do Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, od Hrvatskoga filološkog društva do Društva hrvatskih književnika, od Filozofskoga fakulteta u Zagrebu do Slavističke škole u Dubrovniku i Puli – u kojoj ne preuzima odgovorne funkcije i provodi pertinentne akcije. Časopisi, novine i periodične publikacije što ih je vodio (ili čak osnivao) pokrivaju razdoblje od nekoliko ključnih desetljeća hrvatske pismenosti i književne kreacije. To su *Razlog*, *Telegram* i *Republika* na više beletrističkom polu, a *Umjetnost riječi*, *Croatica* i *Most/The Bridge* s određenije teorijskih interpretativnih premisa.

Činjenica da vam se obraćam u prostoru Filozofskoga fakulteta, na kojemu je Ante Stamać proveo glavninu radnog vijeka, na neki način uvjetuje i moj

151

* Govor pročitao na komemoraciji akademiku Anti Stamaću (9. 10. 1939. – 30. 11. 2016) održanoj 21. veljače 2017. u Vijećnici Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.

pristup ovoj komemorativnoj prigodi. Nisam, naime, uopće pratio Antinu nastavničku djelatnost i ne bih imao što reći o njegovim predavanjima i ispitima. Njegovi studenti i kolege u nastavi jamačno će kad-tad osvijetliti i taj važni aspekt njegova djelovanja, kao što bi – u nekoj drugoj, široj prigodi – zasluživao posebnu obradu Stamačev čisto teorijski rad, potom prevodilački, pa organizacijski i redakcijski aktivizam itd.

Filozofski fakultet, međutim, mjesto je gdje smo se Ante i ja upoznali, sad već vrlo daleke 1959. godine, kada smo istodobno upisali komparativnu književnost kao prvi glavni predmet (on engleski pod B, a ja povijest umjetnosti). To nije bilo čak ni u ovoj – inače dovoljno staroj – zgradi, nego smo se mogli družiti na Hergešićevim predavanjima u današnjoj (i ondašnjoj) zgradi Rektorata ili na predavanjima Svete Petrovića u Ćirilometodskoj ulici, odnosno u satima nakon tih obaveza. Stamač se neosporno odmah istaknuo znanjima i inicijativama, a životni uvjeti prisilili su ga da se brzo pobrine za rad i zaradu. Među prvima je stupio u kontakt s redakcijom *Studentskoga lista* (radeći i kao korektor i lektor), a svoju blizinu mjestu objavljivanja iskoristio je za prve prodore u javnost. Pritom nije zaboravljao na druge, nego je poticao gotovo sve s kojima je dolazio u dodir. Mene je, primjerice, naveo da se okušam u kazališnoj kritici i da pustim u vodu "prve mačiče" školničkog pisanja.

152

Teško je danas reći jesmo li bili ambiciozni i pretenciozni ili samo mladenački uozbiljeni, čitateljski motivirani, no redovito smo komentirali aktualnu literarnu produkciju, a ništa manje nismo zagledali u europske obzore, posebno fascinirani Eliotom i Rimbaudom, Brechtom i Rilkeom (a preko njih dalje do Dantea, Shakespearea, Baudelairea, Laforguea). Kod Ante je već bila zamjetljivija germanistička komponenta, dok je mene obilježavala romanistička orijentacija, po kojoj sam pak bio bliži Mirku Tomasoviću, s kojim smo neko vrijeme tvorili pravu malu trojku (istina, ne za revolucionarne zahvate i konspiraciju, nego za zajedničko učenje, provjeravanje, čak i svojevršno nadmetanje u erudiciji i invenciji). Skupa smo, primjerice, spremali ispit iz estetike kod profesora Filipovića šetajući po parkovima i sjedeći na tuškanačkim klupama, uvjereni kako smo dobro svladali gradivo, dapače, kako smo gotovo kročeanski sazreli, sve dok nas zajednička ocjena dobar (3) i nekoliko posprdnih riječi nije ohladilo od estetičke inkubacije. Kruna toga druženja (na trećoj godini studija, prije skorih rastanaka) svakako je Stamačevo objavljivanje prve zbirke *Rasap*. Tiskao ju je u vlastitoj nakladi, prikupivši novac marljivim radom, a tiskara je bila na Jordanovcu, u neposrednoj blizini unajmljene sobe u kojoj smo Mirko i ja tada stanovali, tako da je prve primjerke i radost premijere podijelio s nama (skromna svečanost komornog karaktera podrazumijevala je bocu kao prilikom porinuća broda).

Stamaćev poetski start svakako je bio u duhu temeljnih egzistencijalnih kategorija: zebnje, tjeskobe, bačenosti u svijet, gubitka središta. Zbirka *Rasapu* bila je po mnogočemu komplementarna Horvatićevoj ishodišnoj *Groznici*, mračnoj kantileni beznada i poraza (i sam Stamać bio je svjestan određena duga knjizi koja je, u istoj ediciji, izišla godinu prije njegove), ali u *Rasapu* je više došla do izražaja poetika "enformelne" stvarnosti (kako bi to sam Stamać, također teoretik, odredio), to jest insistiranje na slikama i sintagmama poput "pakla vidovitih", "neslobode slijepih", "leprozne zvijezde", "razloga predaje", "smrtne srži", "gnjila korijena", "plijesni", "zahrđalih klijesta", "vonja strvine" itd. Ipak, do dana današnjega posebno pamtim zanosne ritmove pjesme "Fugat" ("Ima li nade da padne kiša / Ima li nade da padne u podne / ona plodonosna ona spasonosna / kiša / u kotlinu...") ili pak amblematski naslov "Princ Hamlet otrovan ružama". Kako bilo, smatrali smo da je Stamać našao stanovit – ako ne baš i objektivan – korelativ nezadovoljavajućoj zbilji, da je u prostoru stihova stvorio negativan model ili plastiku infernalizirane stvarnosti. Paradoksalno, rasapu svijeta nastojao je odgovoriti rasapnošću pobuđenih referencija i simbola.

Nakon studija profesionalni su nam se putevi raznoliko usmjerili, ali književna magistrala ipak nas je i dalje povezivala. U drugoj polovini šezdesetih godina Ante Stamać usko se povezao s jezgrom oko *Razloga*, dapače, preuzeo je u njoj znatne uredničke i mobilizatorske obaveze. Važna inicijativa iz toga razdoblja priređivanje je triju svezaka *Nove europske kritike*, gdje je – s Vjeranom Zuppom – upravo Stamać ponudio preciznije uvide u interpretativne i hermeneutičke potencijale recentne francuske i njemačke misaonosti. Kao kritički uzor nametnuli su nam se tada Bachelard i Blanchot, Gadamer i Heidegger i ini (zamjenjujući dotad dominantne kritičke modele prethodne krugovaške generacije pretežno angloameričkoga podrijetla). Uglavnom, zahvaljujući tom izdanju i njegovu utjecaju na kritički diskurs, čitav takozvani razlogovski naraštaj okarakteriziran je etiketom "filozofskoga pjesništva" (prozaika je, naime, bilo mnogo manje) ili čak malo podrugljivije, "revnih hajdegerovaca".

Ne može se poreći značajna Stamaćeva participacija u duhu dominantnog cerebralnog i konceptualnog usmjerenja, pjesništva koje će i sam krstiti kategorijom "pojmovnog" izraza (a koje će svoj apogej dosegnuti u slučaju Vlade Gotovca, tvrdnjom kako je poezija najpogodnija za pisanje eseja). Jače Stamaćevo priklanjanje poetskoj autorefleksiji manifestirat će se u zbirkama *Smjer* i *Dešifriranje vage* (1968. i 1972), posebno u stihovima pjesama kao što su programatski naslovljene "Ars scribendi", "Tamna pjesma" ili "A ti, riječi, koja tražiš pravu zemlju". I kad popusti njegova obuzetost meditativnošću i

intertekstualnošću, nikad Stamaćevo pjesništvo neće ostati bez intelektualne zahtjevnosti i upravo komparatističke umreženosti u baštinu uzvišenog, podignutog – kazao bih: gotovo auličkog – pisanja. Sasvim sigurno je u razlogovskom razdoblju on dosegnuo svoje zrelo doba i postavio kriterije samome sebi (kao kritičar donekle i drugima), koje bismo mogli nazvati eruditskima, neomanirističkima ili, jednostavno, modernom tradicijom na tragu Rilkea i Eliota, Benna i Joycea.

Unatoč proklamiranoj vlastitoj – a donekle i kolektivnoj, središnje “razlogaškoj” – poetici “pojmovnoga” usmjerenja, kao urednik i promotor Stamać nije ostajao gluh na drugačije opcije. U kolekciji pjesničkih zbirki *Razloga*, koju je potpisivao kao urednik, našle su se knjige gotovo svih relevantnih vršnjaka, predaka i potomaka, tako da se *Razlogova* aktiva ne može svesti na usko “racionalnu” komponentu (što bi prema nazivu časopisa moglo tako izgledati), nego je i te kako uvažavala i oniričke ili ludičke, ili čak tekstualno-strukturalne sastojke. Utoliko je edicija *Razloga* također pridonijela aksiološkom pluralizmu, pri čemu su nemimolazne upravo Antine zasluge.

Naše intenzivnije druženje i surađivanje radnih šezdesetih godina prekinuo je slom hrvatskog proljeća, ne stoga što bi se na nas odnosila nametnuta ideološka polarizacija, nego zato što su bitno smanjene mogućnosti djelovanja i publiciranja. Uostalom, Ante se u međuvremenu sve više okretao znanstvenoj problematici i odgovarajućim realizacijama, a sudbonosne 1971. već se i zaposlio na Sveučilištu, na Katedri za teoriju književnosti Odsjeka za jugoslavistiku. Magisterij o Tinu Ujeviću, kojim je verificirao ulaznicu u profesorski ceh, ostat će primjerom dobro utemeljene i afektivno također primjereno motivirane komparatističke studije.

Disertacijom o teoriji metafore ušao je Stamać u područje “stroge znanosti”, disciplinarno je ovladao metajezikom struke. Na tom području još se bavio razgraničavanjem žanrovskih ingerencija i konstituiranjem metodoloških načela sistematiziranja građe (knjige *Kritika ili teorija*, 1983; *Ranjivi opis sustava*, 1996; *Vrijednosti*, 1998), a značajan prilog znanstvenoj propedeutici dao je suradnjom u knjizi *Uvod u književnost* (sa Zdenkom Škrebom). U međuvremenu nije zapustio ni svoju esejističku i kritičko-prikazivačku djelatnost, prateći brojna izdanja uže literarnoga ili šire teorijsko-povijesnog karaktera.

Naročitu pažnju zaslužuju njegovi svježiji interpretativni ogledi, primjerice oni posvećeni Buniću Vučiću i Mažuraniću, dosjetljivoj analizi Bašćanske ploče kao poetskoga teksta, zatim problematici secesije i druge moderne. Kao filološki dobro opremljen i poetskim senzibilitetom oboružan tumač Stamać je bio posebno dobrodošao kao priređivač monografist modernih i

suvremenih, živih i poticajnih autora, pretežno aktualnih hrvatskih pjesnika. Odužio se nekolicini poetskih svjetionika iz očinske generacije, recimo pjesnicima morfoloških nemira (poput Ivaniševića i Vučetića), ali i graditeljima modernističkog standarda (kao što su Tadijanović i Cesarić). Malo tko je poput njega prebacio most prema neposrednijim prethodnicima, kao što su Kaštelan i Ladan, odnosno krugovaši Šoljan, Mihalić i Kušan, posvetivši svakome od njih po čitav svezak hermeneutičkih tekstova. Konačno, ne manje važno, svoj angažman praćenja i tumačenja, shvaćanja i vrednovanja hrvatskog pjesništva Stamać je zaokružio antologijom, kronološki obuhvatnom: "od davnina pa do naših dana", a kritički usmjerenom prema afirmaciji kriterija oblikovnog standarda i slojevite komunikativnosti.

Ali čitavoga radnog vijeka i tokom „raznoradnih“ stručnih i osobnih preokupacija Ante Stamać nije zapuštao svoju lirsku brazdu. Čini nam se da je nakon razlogovske faze sve više njegovao emotivnu, evokativnu žicu, obraćao se prizorima djetinjstva ili iskustvima sredozemnoga ishodišta. Okretanje sonetnoj formi, koje je uslijedilo u osamdesetim godinama, a dominiralo u devedesetima, nije bilo obol postmodernističkom prevratu, nego logičan slijed njegovih nadovezivanja na postromantičarske i simboliističke modele (stečene i prevoditeljskom praksom). U svakom slučaju, nije bio ravnodušan ni na mogućnosti tzv. metjerske verifikacije i izravnijega ulančavanja u niz velikih uzora.

Sonetistička epizoda (ili čak faza) nije značila kraj Stamaćevih morfoloških varijacija i mijena. Posljednjom za života objavljenom zbirkom *Vrijeme, vrijeme* on je još jednom sintetizirao raznolike aspekte svojega stihovnog okušavanja i nadahnuća te u pjesmi dugoga daha "Zaziv" dao možda i apogej svojih metafizičkih čežnji i slutnji. Ciklusom "Listopad" pak – tiskanim u *Vijencu* u listopadu 2015. – kao da je ispisao lirski testament. Pamtit ćemo Antu po svemu dobrome što je za zajednicu učinio, pamtit ću Antu zbog poticaja koje mi je dao i zbog mogućnosti estetskih i vrijednosnih suprotstavljanja na koja me je navodio. A možemo ga pamtiti i po njegovim vlastitim riječima što ih je *in extremis* ispisao: "Zbogom sad, zbogom, lelujavi svijete!" Ili još bolje, po stihovima pjesme "Audemus dicere": "Kroza me prolazi sunce / i šumori vjetar / i prolijeću slobodne ptice. // Pozoran slušač, kakav sam bio / tijekom cijelog svog ovdašnjeg opstanka / usudujem se sad i progovoriti. // Audio dicere, smijem glagoljati."

Tonko Maroević